

ĐURO ZATEZALO, *Narodna vlast na Kordunu, Baniji i Lici
1941–1945, Historijski arhiv u Karlovcu, Karlovac 1978, 622 str.*

Za povijesnu ocjenu izgradnje narodne vlasti u Hrvatskoj u toku NOB-a osobito su značajni rezultati istraživanja njenog postanka i razvitka na području ustaničkih krajeva. Znanstvenik Đ. Zatezalo istražio je razvitak narodne vlasti na Kordunu, Lici i Baniji, područjima koja su bila među glavnim žarištima NOB-a u Hrvatskoj. Djelo je autorova doktorska disertacija obranjena 1. srpnja 1977. godine na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Podijeljena je u dva obimom podjednaka dijela: u prvom autor izlaže postanak, razvitak i pojedine djelatnosti NOO-a, a u drugom je dijelu izbor najvažnijih dokumenata i priloga.

Autor se u istraživanju koristio svom raspoloživom izvornom građom. Za rekonstrukciju prvih seoskih NOO-a i njihove početne aktivnosti služio se memoarskom građom i vlastitim istraživanjima na terenu anketiranjem neposrednih sudionika NOB-a čija su sjećanja nadomjestila nedostatak dokumenata. Stječe se dojam da se memoarskom građom koristio tek kad su bile iscrpljene sve mogućnosti da se dođe do originalnih dokumenata jer ih za pojedine događaje, osobito iz 1941. i 1942. godine, nije bilo ili su uništeni. U pravilu, autor se kritički služio arhivskom i memoarskom građom ne dozvolivši da ga pojedine subjektivne ocjene i moguća precjenjivanja neposrednih sudionika NOB-a skrenu s puta utvrđivanja povijesnih činjenica i davanja vlastite ocjene o pojedinim događajima. Narodnooslobodilački odbori, kao najznačajnije institucije NOB-a i socijalističke revolucije na tim pretežno oslobođenim područjima, sa svojim povijesnim, revolucionarnim iskustvom bili su značajni za čitavo područje Hrvatske. Djelatnost NOO-a, osobito na području Korduna, i njihova organizaciona izgradnja bitno su utjecale na donošenje brojnih direktivnih uputstava rukovodećih organa NOP-a u Hrvatskoj s ciljem da se prenesu i ostvare i u drugim područjima.

Kako monografija Đ. Zatezala obuhvaća izgradnju narodne vlasti na tri ustanička područja: Lici, Kordunu i Baniji postojala je opasnost da se razvoj narodne vlasti preneglasi na nekom području u odnosu na ostala, zatim na tim područjima u odnosu na ostale dijelove Hrvatske. Autor je, naravno, više pažnje posvetio istraživanju lokalnih specifičnosti u postanku, organizacionoj izgradnji i djelatnosti organa narodne vlasti, ali te specifičnosti nisu preneglašene već je pronađen pravi odnos između lokalnoga, specifičnog i zajedničkog na širem području Hrvatske pa i Jugoslavije.

Kako su navedena područja imala istaknuto mjesto u povezivanju oružane borbe naroda Hrvatske s borbom u Bosni i Sloveniji, autor je posvetio dužnu pažnju pitanjima integracionih veza i čitaocu neće biti teško da uoči elemente koji su te tri ustaničke regije, a zatim i šira područja, povezivali u političku cjelinu za vrijeme NOB-a.

Zbog toga što su na tim područjima najviše vremena boravili rukovodeći organi NOB-a u Hrvatskoj, autor odgovara i na pitanja koliko je njihova neprestana i direktna pomoć utjecala na organizaciju i pravilno usmjeravanje NOO-a. Unatoč manje-više stalnoj prisutnosti rukovodećih organa ustanka, njihovoj težnji da se na tim područjima dosljedno ostvare njihove odluke i smjernice, ipak je do izražaja dolazila i samoinicijativa lokalnih organa i narodnih masa. To je autora odvelo u detaljnije rasvjetljavanje odnosa normativnog i stvarnog; kako su stvarani propisi nove, narodne vlasti, kako su prihvaćeni od naroda, kako su ostva-

rivani u specifičnim uvjetima pojedinih dijelova navedenih područja. Zato je primjetljivo da je sadržaj aktivnosti organa narodne vlasti, uvlačenje narodnih masa u ostvarivanje donesenih odluka, došao više do izražaja od formalnopravnih elemenata njihove organizacione izgradnje.

Autor se opredjeljuje za širi pojam narodne vlasti u koji je uvrstio i istraživanje svih činilaca što su utjecali na politički život u toku NOB-a na pojedinom području. To su strategija i taktika KPJ, način ostvarivanja njene rukovodeće uloge u NOO-ima, partizanskim jedinicama, masovnim organizacijama, oblici i sadržaj političke borbe, osobito uloga JNOF-a kao pronađeni oblik masovne političke i revolucionarne aktivnosti masa.

Nakon uvoda u kojem je autor naveo najbitnije podatke o geografskim, demografskim, privrednim i političkim značajkama Like, Korduna i Banije, u pet poglavlja izložio je razvoj organa narodne vlasti, a u šestom poglavlju dao je sintetizirani pregled djelatnosti narodne vlasti na pojedinim sektorima u razdoblju 1941–1945. godine.

Interesantna je autorova periodizacija postanka, razvoja i organizacione izgradnje narodne vlasti u ovih pet faza: prva — do kraja 1941, druga — od početka 1942. do proljeća 1943, treća — od proljeća do jeseni 1943, četvrta — od Drugog do Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a, i peta — od Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a do kraja rata.

Za razliku od dobrog dijela povjesničara, koji razvoj narodne vlasti određuju prema značajnim političkim događajima kao kvalitativnim međašima, Đ. Zatezalo u prvi plan stavlja proces izgradnje narodne vlasti u pojedinoj fazi.

Bitne su odrednice prve faze u osnivanju, organiziranom od Komunističke partije a ponegdje i spontanom, seoskih straža kao prvih oblika preventivne zaštite naroda od okupatorsko-ustaških zločina, masovnih progona i uništenja srpskog stanovništva, komunista i demokratski orijentiranih ljudi. Na početku ustanka, potkraj srpnja 1941. godine, koji od prvih dana poprima masovne razmjere, seoske straže, kojih je najviše na Kordunu, nastale po tradiciji i iz trenutne nužde, postaju glavni oslonac ustaničkih snaga i okosnica ustaničke vlasti. U tim ustaničkim oblastima Hrvatske vrlo rano su stvoreni oslobođeni teritoriji na kojima je potpuno razbijena ustaška vlast. Na oslobođenim područjima, osobito Like, ustanička je vlast u početku koncentrirana u komandama ustaničkih jedinica kojima pomažu seoske straže s prerogativima i autoritetom vlasti. Sa stabilizacijom ustanka u rujnu 1941, okružni komiteti KP i komande partizanskih jedinica poduzimaju mjere za osposobljavanje civilne vlasti u zbjegovima, po svim selima, koja će voditi brigu o snabdijevanju partizanske vojske i nezbrinutog stanovništva i obavljati poslove koji će kasnije ući u djelokrug narodnooslobodilačkih odbora. Diljem Korduna nastaje velik broj takvih organa pod raznim nazivima, kao što su sovjeti, vijeća, razni organi u zbjegovima, primjerice komiteti narodne obrane na Kordunu i na području Šamarice na Baniji, zatim razni organi na području Like s nazivima odbori ekonomske pomoći, seoski odbori, odbori narodne i civilne uprave.

Uz funkcije koje proizlaze iz samih naziva tih organa, postoje u njima i začeci upravnih funkcija. U mjestima gdje su se nalazili partizanski odredi zajedno djeluju organi vojne i civilne vlasti. Prije, a kasnije usporedno s pojavom prvih narodnooslobodilačkih odbora potkraj 1941. javljaju se i odbori Narodnooslobodilačkog fronta, a ponegdje nose naziv nacionalnooslobodilački odbori.

Autor nezaobilazno izlaže kako je sve do izlaska Okružnice CK KPH br. 4 postojala izvjesna terminološka zbrka, a da ni u pogledu funkcija tih organa pojmovi nisu bili raščišćeni. Do određenih razlika između rukovodstva NOP-a u Hrvatskoj i lokalnih rukovodstava dolazilo je i kasnije. Dok je CK KPH naglašavao stvaranje Narodnooslobodilačkog fronta na širokoj političkoj platformi, lokalna rukovodstva, osobito na oslobođenom dijelu Korduna, pretežno su stvarala organe vlasti. Stvaranje tih organa pod raznim nazivima Đ. Zatezalo s pravom ocjenjuje kao bogatstvo formi koje su partijske organizacije primjenjivale u pojedinim područjima kako bi se približile i aktivirale cjelokupno stanovništvo u izvršavanju zadataka NOP-a. Stvarani su na širokoj demokratskoj osnovi, na masovnim skupovima sela, općina i kotara. Dodali bismo da te organe moramo promatrati i kao rezultat političke aktivnosti odlučnih i sposobnih organizatora NOP-a u stvaranju začetaka nove vlasti, dok rukovodstvo NOB-a nije o pojedinostima oblika i sadržaja razradilo svoju revolucionarnu koncepciju i na teren nisu stigla jedinstvena i precizna uputstva na osnovi kojih su NOO-i organi nove, narodne vlasti. Dakle, nazivali se bilo kako, ti su organi na početku ustanka bili produžena ruka Partije, postajali su dio jedinstvenog Narodnooslobodilačkog fronta, embrio i osnova organa narodne vlasti. Zbog toga autor s pravom zaključuje da je »aktivnost KPH i uspješan razvoj oružane borbe u ovim krajevima bila već tada garancija da će nova vlast biti istinski narodna i da će raditi na narodnom interesu« (str. 53).

Samoinicijativom lokalnih rukovodstava NOP-a nastajali su lokalni programi i pravilnici o radu navedenih organa od kojih je posebnu autorovu pažnju privukao Ostrožinski pravilnik, kao pokušaj konkretne i stvaralačke primjene Okružnice CK KPH br. 3.

U drugom poglavlju autor dokumentirano prikazuje uspješan razvoj NOO-a na Kordunu gdje su već potkraj 1941. god. formirani općinski i kotarski NOO-i, a cjelokupni je razvoj NOP-a i narodne vlasti već tada nametao potrebu osnivanja i centralnog organa vlasti za cijelo područje Korduna. Tako je već 19. siječnja 1942. god., pod neposrednim rukovodstvom OK KPH Karlovac, osnovan Odbor NOF-a za Kordun. I o formiranju toga organa postojala su divergentna gledišta između CK KPH, koji je njegovo formiranje smatrao preuranjenim, jer »ne bi mogao praktično djelovati i visio bi u zraku«, i OK KPH Karlovac koji je svoje suprotno mišljenje obrazlagao konkretnim potrebama na terenu.

Po autorovom mišljenju, stvarnost je dala za pravo OK KPH Karlovac, a kako je taj organ po svojoj funkciji osnovao prvi okružni NOO u Hrvatskoj — detaljno opisuje njegovu djelatnost. Čitava 1942. godina karakteristična je po stalnom usponu narodne vlasti na Kordunu. To je područje najhomogenije, partijska organizacija je najjača, oslobođeni teritorij je najkompaktniji a razvoj narodne vlasti dosegao je najviši stupanj u Hrvatskoj. Izvjesna lijeva skretanja, koja su se ovdje povremeno javljala, potisnuta su na margine revolucionarnog procesa izgradnje narodne vlasti. Slično kao na Kordunu razvijala se narodna vlast na području Like i Banije, samo s tom razlikom što je taj proces tekao malo sporijim tempom i što je utjecaj štabova partizanskih jedinica bio veći. Za područje Like karakteristično je i to što, za razliku od Korduna i Banije gdje i nadalje susrećemo razne nazive, organi narodne vlasti nose jedinstven naziv — narodnooslobodilački odbori.

Upozorili bismo na još nekoliko momenata.

Autor detaljno prikazuje provođenje novih izbora za općinske, kotarske i okružne NOO-e od prosinca 1942. do ožujka 1943. godine po odredbama Septembarskih propisa GŠ NOV i POJ. U složenoj i bogatoj izbornoj aktivnosti stjecana su prva iskustva u provođenju izbornog postupka tako da je u većem broju mjesta istaknuto i triput više kandidata nego što se biralo odbornika.

Iz autorova izlaganja može se zaključiti da je provođenjem javnih izbora porastao autoritet NOO-a i njihova samostalnost u odnosu na partizanske jedinice i partijske organe; odbori se sve više okreću svojoj izbornoj jedinici čime je jačala njihova odgovornost biračima i njihov demokratski karakter.

Zatim s pravom naglašava da na oslobođenim područjima Like, Korduna i Banije NOO-i nisu nikad smatrani privremenim nego stalnim organima narodne vlasti.

Navodi i niz podataka o ulozi NOO-a u organiziranju pomoći narodu Gorskog kotara i Hrvatskog primorja, uz brojne primjere solidarnosti do tada neviđene u tim krajevima.

U tome poglavlju, a i kasnije, nalazimo niz podataka o odnosu prema NOP-u i ulasku u NOO-e pojedinih društvenih slojeva, osobito pojedinih dijelova seljaštva, kao najmasovnije baze ustanka, što može biti značajno za daljnja istraživanja klasne strukture i karaktera narodne vlasti.

Iako ulogu NOO-a u rješavanju međunacionalnih odnosa, osobito odnosa hrvatskog i srpskog stanovništva, prikazuje i u ostalim poglavljima, ona je u tome razdoblju došla najviše do izražaja.

U trećem se razdoblju, od proljeća do jeseni 1943. godine, uslijed teških posljedica koje je iza sebe ostavila IV neprijateljska ofenziva — našla na kušnji spremnost, organiziranost i snaga NOO-a. Trebalo je zbrinuti velik broj pogorelaca, izbjeglica, osigurati najnužnije prehrambene artikle, jer se zbog iscrpljenosti terena pojavila glad, suzbiti epidemiju pjegavca koja je poprimila široke razmjere i riješiti niz ostalih problema zbog kojih je trebalo uspostaviti horizontalnu i vertikalnu povezanost organa narodne vlasti.

Zbog toga se odmah, 25. II, pristupilo izboru privremenih okružnih NOO-a Like, Korduna 11. III i Banije 13. III 1943. godine. Koordiniranom akcijom okružnih NOO-a, uz neposrednu pomoć Inicijativnog odbora ZAVNOH-a, CK KPH-a i svesrdnu pomoć susjednih područja, osobito Moslavine i Slavonije, zbrinuto je postradalo stanovništvo i uspješno riješen niz gospodarskih problema.

U četvrtom razdoblju, do Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a, uz provedene nove izbore i reorganizaciju NOO-a, uspješno je ostvaren niz uputstava ZAVNOH-a. Tako je nastala pretpostavka da se u posljednjem razdoblju do kraja rata ostvari daljnje povezivanje narodne vlasti u cjelovit čvrsti sistem s rezultatima rada najznačajnijima u Hrvatskoj. Formiranje organizacija JNOF-a, uz ostalo, omogućit će upravno razgranjavanje organa narodne vlasti i odvajanje od njih organa pravosuđa. Održavanjem okružnih narodnih skupština demokratski i samoupravni karakter narodne vlasti došao je još više do izražaja.

U posebnom, posljednjem poglavlju autor prikazuje djelatnosti NOO-a na pojedinim sektorima. Najveću pažnju poklonio je prikazu privredne djelatnosti — promjenama koje je nova, narodna vlast izvršila u društveno-ekonomskim odnosima primjenom konfiskacije i rekvizicije — te organizaciji privrednih djelatnosti i razmjene na novim društvenim osnovama. Upravo iznenađuje koliko je narodna vlast svojim odlukama zadirala u društveno-ekonomske odnose, ostvarujući time

bitna pitanja revolucije. Na sektoru kulturno-prosvjetne djelatnosti autor je dokumentirano upotpunio ranija istraživanja dra Mihajla Ogrizovića.

Socijalno-zdravstvena djelatnost NOO-a je zbog potreba i posljedica borbe, strukture stanovništva i svih problema koje je rješavala, bila jedna od najznačajnijih. Zbog toga će čitaoci naći interesantne podatke o bolnicama na Petrovoj gori, koje su počele s radom već u 1941. godini, bolnica na Plješevici, Bijelim Potocima i nizu drugih samoniklih bolnica, prvom kongresu liječnika Hrvatske i dr.

U čitavom svom djelu autor govori o ulozi KPJ u izgradnji narodne vlasti. Ocjenjuje da postanak i razvoj narodne vlasti nije tekao spontano, već je prvenstveno rezultat sistematske i svestrane aktivnosti partijskih organizacija i rukovodstava na ostvarivanju partijske politike oslobođenja zemlje i rušenja starojugoslavenskog sistema vlasti, kao pretpostavke i značajnoga sastavnog dijela socijalističke revolucije. U novonastaloj situaciji okupacije i neviđenog terora, prekaljeni komunisti brzo su pronalazili rješenja, smjelo postavljali zadatke i za njihovo ostvarivanje dobivali široku podršku najprije životno ugroženog srpskog a zatim i hrvatskog stanovništva. Na nizu mjesta ukazuje na to kako je razvoj narodne vlasti tekao u zavisnosti od razvoja oružane borbe, masovnosti ustanka i osposobljenosti partijskih organizacija da svoj utjecaj prošire na široke narodne slojeve. Aktivnost Rade Končara, Marka Oreškovića, Josipa Kraša i ostalih članova CK KPH bila je podstrek partijskim rukovodstvima i organizacijama da vrlo brzo usvoje orijentaciju na oružani ustanak, da konsolidiraju i ojačaju svoje redove i krenu u organiziranje raznih oblika otpora, formiranje raznovrsnih političkih organa borbe, kao pretpostavke za omasovljenje oružanog ustanka. Organizatori cjelokupnoga partijskog rada i razvoja NOP-a bili su okružni komiteti. Oni su ne samo neposredno osnivali partizanske grupe i odrede, već su poticali osnivanja i jačanja svih organizacija NOP-a, a njihovi su članovi najčešće prvi osnivači NOO-a i njihovi najviđeniji odbornici. Rad na osnivanju NOO-a na oslobođenom teritoriju Korduna, Like i Banije Partija je smatrala jednim od svojih najznačajnijih zadataka. Nije bila riječ samo o tome da NOO-i osiguravaju snabdijevanje brojnih partizanskih jedinica, da NOO-i budu samo organi vlasti, već i o tome da budu prvi i najvažniji organizirani oblik posredstvom kojega je Partija razvijala svoju političku i drugu aktivnost, stvarajući i jačajući uporišta NOP-a.

Provodeći u praksi izvornu Lenjinovu ideju da partijski aktivisti moraju biti narodni tribuni, Partija je svoju rukovodeću ulogu u NOO-ima izražavala djelovanjem unutar NOO-a na ostvarivanju platforme NOP-a, a ne dirigiranjem izvana. Narod tih područja prihvatio je rukovodeću ulogu Partije u organima vlasti kao garanciju da će se poslije oslobođenja ostvariti oni ciljevi radi kojih se masovno i aktivno uključio u NOP.

U prilogu autor objavljuje 72 izvorna dokumenta koja s tekstem djela čine cjelinu, obogaćujući ga detaljima i autentičnošću događaja, zatim 52 faksimila dokumenata i slika te kazalo ličnih imena, geografskih pojmova i skraćenica što mnogome upotpunjuje to djelo.

U prikazanom djelu Đ. Zatezalo daje svoje povijesno viđenje događaja i vlastitu kritičku interpretaciju povijesnih zbivanja, što uz jednostavan neobično živ, svjež stil i lakoću izražavanja čini tu monografiju pristupačnim i značajnim znanstvenim prilogom ne samo povijesti izgradnje narodne vlasti već i povijesti NOB-a u Hrvatskoj.

Pero Nasakanda